

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.11; 340.116

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.1>

ЕВОЛЮЦІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА В ЗАХІДНІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ДИХОТОМІЇ ПРАВА

Андріюк В.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: 0000-0001-7806-3122

e-mail: volodymyr.andriiuk@pnu.edu.ua

Питльована В.П.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: 0009-0004-2721-3134

e-mail: victoria.pytlovana@pnu.edu.ua

Андріюк В.В., Питльована В.П. Еволюція філософсько-правових ідей щодо співвідношення публічного та приватного права в західній правовій думці в період становлення дихотомії права.

Стаття присвячена дослідженню еволюції філософсько-правових ідей щодо співвідношення публічного та приватного права в західній правовій думці в період становлення дихотомії права. Автор простежує розвиток концепції поділу права на публічне та приватне від античності до кінця XIX століття, аналізуючи погляди провідних філософів та юристів.

У роботі висвітлюється зародження ідей розмежування публічної та приватної сфер у працях давньогрецьких мислителів Аристотеля та Демосфена. Автор зазначає, що після тривалого забуття в епоху Середньовіччя, інтерес до концепції поділу права на публічне та приватне відродився в XVI столітті, зокрема у працях представників гуманістичної школи права.

Значна увага приділяється аналізу внеску філософів Нового часу у розвиток теорії публічного та приватного права. Розглядаються ідеї Ж. Бодена, Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та І. Канта. Автор показує, як їхні концепції державного суверенітету, природного права, суспільного договору вплинули на формування уявлень про співвідношення публічного та приватного права.

У статті аналізуються погляди німецьких юристів XIX століття, зокрема Ф.К. фон Савіньї та Р. фон Єринга, які запропонували критерії розмежування публічного та приватного права на основі інтересу та мети правового регулювання.

Автор простежує, як протягом досліджуваного періоду відбувалася трансформація розуміння співвідношення публічного та приватного права: від чіткого розмежування до визнання їх взає-

мопроникнення та взаємовпливу. Зазначається, що наприкінці XIX століття з'являються перші критичні погляди на доцільність поділу права на публічне та приватне.

У висновках підкреслюється, що теоретичне осмислення дихотомії публічного та приватного права відбувалося нелінійно, за «принципом маятника». Автор наголошує на тісному зв'язку між розвитком концепцій співвідношення публічного та приватного права та загальними філософськими, політичними та правовими ідеями відповідних історичних періодів.

Ключові слова: публічне право, приватне право, співвідношення публічного та приватного права, дихотомія права, поділ права на публічне та приватне.

Andriiuk V.V., Pytlova V.P. Evolution of philosophical and legal ideas regarding the relationship between public and private law in western legal thought during the formation of legal dichotomy.

The article is devoted to the study of the evolution of philosophical and legal ideas regarding the relationship between public and private law in Western legal thought during the formation of legal dichotomy. The author traces the development of the concept of dividing law into public and private from antiquity to the end of the 19th century, analyzing the views of leading philosophers and jurists.

The work highlights the origin of ideas distinguishing between public and private spheres in the works of ancient Greek thinkers Aristotle and Demosthenes. The author notes that after a long period of oblivion in the Middle Ages, interest in the concept of dividing law into public and private was revived in the 16th century, particularly in the works of representatives of the humanistic school of law.

Considerable attention is paid to analyzing the contribution of modern philosophers to the development of the theory of public and private law. The ideas of J. Bodin, H. Grotius, T. Hobbes, J. Locke, C.L. Montesquieu, J.J. Rousseau, and I. Kant are examined. The author shows how their concepts of state sovereignty, natural law, and social contract influenced the formation of ideas about the relationship between public and private law.

The article provides a analysis of the views of 19th-century German jurists, particularly F.C. von Savigny and R. von Jhering, who proposed criteria for distinguishing between public and private law based on the interest and purpose of legal regulation.

The author traces how, during the period under study, the understanding of the relationship between public and private law transformed: from a clear distinction to recognizing their interpenetration and mutual influence. It is noted that at the end of the 19th century, the first critical views on the expediency of dividing law into public and private appeared.

The conclusions emphasize that the theoretical understanding of the dichotomy of public and private law occurred non-linearly, according to the «pendulum principle». The author emphasizes the close connection between the development of concepts regarding the relationship between public and private law and the general philosophical, political, and legal ideas of the respective historical periods.

Key words: public law, private law, interconnection of public and private law, correlation, interaction, legal dichotomy, dividing the law into public and private.

Постановка проблеми. Формування західної правової традиції тісно переплетене з активним інтересом до проблеми поділу права на публічне та приватне, а сам поділ був запозичений західною юриспруденцією та заклав стійку традицію розгляду цієї дихотомії в якості ключової риси романо-германського права. Теоретичні розробки в контексті співвідношення публічного та приватного права в західній юриспруденції, їх практичне втілення, особливо в сучасних умовах глобалізованого світу, інтегрованої економіки, а також в контексті проблем формування в Україні правової соціальної держави та громадянського суспільства, суперечностей розвитку національної правової системи, недостатньої ефективності правового регулювання суспільних відносин можуть бути використані для переосмислення, виявлення проблем та можливостей інтеграції західноєвропейського правового досвіду в контексті гармонійного поєднання публічного та приватного права в національній правовій системі, концептуального напрацювання та належної теоретичної аргументації механізмів забезпечення оптимального балансу публічних і приватних інтересів. Аналіз процесів формування світоглядних установок, передумов визначення співвідношення публічного та приватного права в західній правовій думці допоможе глибше дослідити природу цього явища для якомога ефективнішої імплементації передових моделей гармонійного поєднання публічного та приватного права в процесах правового регулювання суспільних відносин.

Стан опрацювання проблематики. Останні три десятиліття відзначені активним інтересом вітчизняних вчених-юристів до проблеми співвідношення публічного та приватного права, що втілюється в ряд публікацій, в основному, галузевого характеру. А ось кількість публікацій загальнотеоретичного плану досить невелика, а в контексті дослідження еволюції ідей, концепцій співвідношення публічного та приватного права в західній правовій думці – взагалі обмежена. Серед загальнотеоретичних досліджень можна згадати хіба що роботи О.В. Гончарук [1] та Б.М. Дроніва [2, 3], в яких оглядово висвітлюються й окремі віхи формування ідей співвідношення публічного та приватного права в західній юриспруденції.

Мета дослідження. Метою цієї статті є окреслення ключових моментів еволюції теоретичного осягнення співвідношення публічного та приватного права в західній юриспруденції в період становлення дихотомії права.

Вклад основного матеріалу. Традиційно вважається, що вперше поділ права на публічне та приватне було проведено в римському праві. Так, відомий давньоримський юрист Ульпіан в III ст. н.е. сформулював постулат дихотомії права, який став класичним для романо-германської правової системи. При цьому він розмежував публічне та приватне право як дві окремі сфери (частини), на які поділяється вивчення права, визначив публічне право як таке, що стосується становища римської держави, його метою є регулювання суспільних, політичних та адміністративних відносин в інтересах держави, а приватне право, натомість, стосується користі окремих осіб та регулює відносини між приватними суб'єктами в їх приватних інтересах [4, с. 1].

Як бачимо, в якості критерію розмежування публічного та приватного права взято носія (отримувача) користі (держави чи приватні особи), а також інтереси, що лежать в основі регульованих суспільних відносин. До речі, в стародавніх римлян цей поділ був лише постульований і якогось філософського чи концептуально-теоретичного осмислення не одержав. Римський поділ права на публічне і приватне був запозичений романо-германською юриспруденцією та заклав стійку традицію розгляду цієї дихотомії в якості конститутивної ознаки романо-германського права, що й відобразилося в його системних характеристиках.

Разом з тим перші елементарні ідеї та положення в розрізі поділу права на публічне та приватне можна знайти вже в давньогрецькій філософській та політико-правовій літературі IV століття до н. е. Так, давньогрецький філософ та науковець-полігістор Аристотель в праці «Нікомахова етика» через призму своєї концепції справедливості поділяв право на два види: 1) право, що регламентує розподіл почестей, майна та інших благ між громадянами держави; 2) право, що регулює взаємний обмін [5, с. 75]. Нескладно співвіднести перший вид права з публічним правом, а другий – з приватним правом.

При цьому він застосовує свою класифікаційну модель, побудовану на його аналітиці, не лише до концепту правового регулювання суспільних відносин, але й до змісту правової охорони. Зокрема, відповідно до такого підходу він виділяє два види правопорушень: ті, що спрямовані проти окремої людини (наприклад, перелюб, побої), та ті, що завдають шкоди всьому суспільству (прикладом може бути ухилення від військової служби) [6, с. 97].

Таким чином, Аристотель висловлював ідеї, які можна вважати філософською передумовою для розвитку концепції публічного та приватного права, хоча прямо він не використовував ці терміни у своїх працях. Його погляди на право, справедливість та державу заклали філософський фундамент для подальшого розвитку правових положень щодо поділу права на публічне та приватне.

Схожий підхід до дихотомії права знаходимо у старогрецького оратора і політичного діяча Демосфена, який виокремлював два види правових відносин, які відображені у відповідних законах: 1) ті, що визначають відносини між співгромадянами та регулюють життя суспільства, вирішення приватних справ; 2) ті, які визначають поведінку людей щодо держави, встановлюють правила в сфері політики та управління державними справами. При цьому він наголошував, що закони, які регулюють приватно-правові відносини, мають бути м'якими і гуманними щодо більшості народу, а закони, що лежать в основі державного права, навпаки, жорсткими і суворими, щоб обмежити потенційну шкоду від політичних діячів для суспільства (див. про це: [7, с. 239-240]).

Демосфен, аналізуючи співвідношення між особистими та суспільними інтересами, по суті, як і Аристотель, презюмує дві підсистеми позитивного права (приватне та публічне право) і фактично виходить з розмежування сфер правового регулювання нормами приватного та публічного права, співвідносячи перші з відносинами між приватними особами, а другі – з політичною сферою, відносинами між громадянами та державою і суспільством загалом.

Вказане дає підстави стверджувати, що вже в епоху Античності розмежовувались сфери регулювання приватного та публічного права, щоправда, через термінологічне опосередкування, притаманне античному суспільству: сфера інтересів та відносин окремих громадян та сфера загальнодержавних справ та інтересів всього суспільства.

Філософія та юридична наука Середньовіччя не відзначені інтересом до вказаної проблематики, а перші елементарні ідеї та положення щодо поділу права на публічне та приватне, які виникли в античній філософській та правовій літературі, були практично забуті аж до XVI століття. При цьому вчені-юристи якщо й торкались цього питання, то розглядали його радше традиційно в руслі ідей та положень, сформульованих ще римськими юристами, не вдаючись до належної правової аргументації чи суголосної часу нової інтерпретації.

Відродження інтересу до концепції поділу права на публічне та приватне було започатковане гуманістичною школою права. Найбільш яскравим представником останньої є французький вчений-юрист, автор першої цілісної системи римського права Гуго Донелл. Він писав, що одним із основних завдань юриспруденції є виведення загальних принципів права шляхом абстрагування від історичних особливостей римського права та застосування системного підходу до права, який, щоправда, призвів до певного догматизму та надмірної теоретичної орієнтації його концепції. При коментуванні Кодексу Юстиніана Г. Донелл виходив з ідеї, що кожна людина має власні суб'єктивні права, поширивши цю ідею і на державу, вважаючи, що вона теж має власні права, необхідні для її існування, і таким чином виділяв «права держави у власній особі» (наприклад, контроль за шлюбами, поліція) і «права на зовнішні речі» (магістратури, домен, податки). До публічного права Г. Донелл відносив всі справи, без яких не може існувати держава. На його думку, окремі справи можуть розглядатися як з погляду публічного, так і приватного права (див. про це: [8]). Таким чином, Г. Донелл вважав поділ на публічне та приватне право фундаментальним, базованим на радикальній відмінності між носіями відповідних суб'єктивних прав. Проводячи та аргументуючи цю ідею, Г. Донелл, загалом, досить посилив розмежування публічного та приватного права, заклавши цим основи для подальшої автономії публічного права.

Пробудження зацікавлення питаннями поділу права на публічне та приватне тривало практично до кінця XVII століття і супроводжувалось окремими спробами його теоретичного обґрунтування, яке проводилось поки що з досить спрощеними та нечіткими визначеннями, критеріями, не відходячи від традиційної римської дихотомії.

Виокремлення публічного та приватного права, їх протиставлення в західній правовій доктрині тісно пов'язане з посиленням сфери державного впливу, формуванням теорій державного суверенітету та національної держави, становленням уявлення про окрему публічну сферу, відмінну від приватної, в XVI-XVII століттях, що прискорило розвиток концепції публічного права та автономізацію останнього. Поступово публічно-правові за своєю природою інститути (наприклад, влада монарха та спадкування престолу, питання представництва при реалізації влади, податки), які в епоху Середньовіччя часто розглядалися з позиції приватного права, починають належним чином визначатись (тобто як публічно-правові).

Так, в кінці XVI століття французький юрист, філософ Жан Боден на основі розвинутої ним у праці «Шість книг про державу» (1576) теорії державного суверенітету, який він визначив як прерогативу на реалізацію влади та створення і скасування законів (див. про це: [9, с. 111–178]), одним із перших розвинув ідею розподілу права на публічне та приватне, насамперед, в контексті аргументації необхідності виділення окремого публічного права, що істотно відрізняється від класичного приватного права, що мало велике значення для подальшого розвитку цієї концепції у французькій та й загалом європейській правовій думці.

Критерії розмежування публічного та приватного права Ж. Боден описав та аргументував у своїй праці «Виклад універсального права» (1580), в якій, зокрема, писав, що публічне право стосується суспільних інтересів – релігійних ритуалів, видання законів, призначення посадових осіб, ведення війни та укладання миру, встановлення правових дій, визначення покарань і нагород тощо, а приватне право регулює відносини між окремими людьми та організаціями – муніципалітетами, асоціаціями, в межах сім'ї, права чоловіка та дружини, батьків і дітей, пана і слуг та всього, що стосується приватних осіб (див. про це: [10]).

З розвитком природно-правових концепцій, які обмежували державну владу, розмежування публічного та приватного права починає поступово проводитись на світоглядному рівні та в системі юридичних визначень і положень.

Зокрема, нідерландський юрист XVII століття, один із основоположників сучасного міжнародного права, засновник концепції природного права Гуго Гроцій в праці «Про право війни і миру» (1625) виокремлює два види справедливості і відповідно два види права – право рівності, що регулює відносини між рівними (наприклад, між братами, громадянами, друзями), та право панування, яке стосується відносин між тими, хто панує, і тими, хто підкоряється (батьки і діти, господарі і слуги тощо). Право рівності за своєю суттю є приватним правом, воно регулює горизонтальні, рівноправні відносини між приватними особами. Право панування має публічно-правовий характер, оскільки стосується відносин між державою та громадянами, владою та підлеглими (див. про це: [11, с. 1–15]). Отже, Гроцій розмежовує публічне і приватне право, пов'язуючи їх з характером регульованих суспільних відносин та статусом їх учасників.

Поряд з цим в XVII столітті зі становленням абсолютних монархій в Європі та подальшим розвитком публічного права спостерігається зростання автономії останнього, що знайшло відображення юридичній та філософській думці вказаного періоду. Так, Жан Дома, як один з юристів епохи абсолютизму, в праці «Чотири книги про публічне право» (1697), поділяючи закони на дві категорії (закони, що стосуються «публічного порядку управління», які регулюють державний устрій, функції державних органів, правосуддя, військову справу, фінанси, та закони, які розуміються як «приватне право», що регулюють відносини між приватними особами), розглядав публічне право як право держави, право панування та легального примусу (при цьому кримінальне право було однією з основних галузей публічного права), яке регулює суспільний лад і державне управління, відрізняється від приватного права, автономне від останнього та базується на ідеї про те, що суспільний інтерес має перевагу над приватним, проте приватне право рівне публічному праву за статусом (див. про це: [12, с. 16], [13, с. 2-3]).

До речі, в Англії XVI-XVII століття теж формується уявлення про окрему публічну сферу, відмінну від приватної. Одночасно з цим розвиваються природно-правові вчення, в яких обґрунтовувались обмеження державної влади та виділення приватної сфери, вільної від втручання держави, що стосувалося як права власності, так і релігійної свободи. Поступово в англійському праві з'являється розмежування між приватними та публічними землями корони з різним порядком відчуження, а податки, як і в інших державах Західної Європи, теж починають визначатись як публічно-правові платежі, а не приватні дарунки. Таким чином, спочатку зароджується ідея публічної сфери, а потім остання протиставляється приватній сфері, особливо, в контексті ідеї природних прав людини, вільних від втручання. Проте чіткого розмежування цих сфер у вказаний період ще не було.

Так, англійський філософ Томас Гоббс у своїй праці «Левіафан» (1651) запропонував ідею відмежування правового та політичного порядку від індивідуально реалізованого морального порядку, що на світоглядному рівні заклало основу для сучасного розуміння відмінності між публічним та приватним правом (див. про це у праці: [14, с. 86–244]).

Англійський філософ Джон Локк у своїй праці «Два трактати про врядування» (1689) розвинув основні положення концепції природного права, які мали значний вплив на розуміння співвідношення публічного та приватного права та по суті заклали основи ліберального розуміння приватного права як автономної сфери, яка передує державі, що дало потужний аргумент для захисту прав людини від втручання держави. Зокрема, Дж. Локк вважав право власності природним, дополітичним правом, що не може бути ніким усунути чи порушено. Він розглядав приватне право, особливо право власності, як таке, що передує державі (див. про це: [15, с. 115–126]). З цього погляду випливає, що держава не створює право власності, а лише захищає те, що існувало до неї. Такий підхід також передбачає, що економічна та соціальна нерівність у приватній сфері не є наслідком дій держави, а лише результатом природного стану речей.

Більш-менш чітке розмежування публічного та приватного права відбувається у XVIII столітті під впливом ліберальних ідей, які спрямовані на захист прав людини проти абсолютної монархії, обмеження державної влади. В цей час з утвердженням лібералізму, формуванням концепції автономії приватного права і розмежуванням держави та громадянського суспільства активно розвиваються теорії поділу публічного та приватного права, за якими публічне право розглядається як основа державного ладу, а приватне право як таке, що опосередковує сферу, яка потребує захисту від втручання держави.

Так, відомий французький юрист, філософ та політичний мислитель Шарль-Луї де Монтеск'є в праці «Про дух законів» (1748), розмежовуючи право за суб'єктами та сферою правового регу-

лювання на три типи: 1) державне або політичне право («droit politique»), яке регулює відносини між тими, хто керує, і тими, ким керують; 2) міжнародне право («droit des gens»), яке регулює відносини між державами; 3) цивільне право («droit civil»), яке регулює відносини між усіма громадянами, вважає, що першочерговим завданням сучасного права є відокремлення приватної та публічної сфер, наголошував на необхідності регулювання тільки публічної сфери, в той час як приватна сфера підлягає лише захисту від втручання держави. Ш.-Л. Монтеск'є розглядав власність як природне право та ключовий аспект права на свободу, підкреслював важливість розділення цивільного й політичного права та вважає, що втручання держави в цивільне право становить загрозу для громадян та їхньої власності. Ш.-Л. Монтеск'є виступав проти конфіскації приватної власності для суспільних потреб без справедливої компенсації. На його думку, суспільне благо полягає саме в безпеці приватної власності [16, с. 160–163].

Як бачимо, виділення політичного та цивільного права в творчості Ш.-Л. Монтеск'є змістовно споріднене з поділом права на публічне і приватне. Щоправда, Ш.-Л. Монтеск'є, обґрунтовуючи необхідність розрізнення політичного та цивільного права, не проводить чіткого аргументованого розмежування між останніми. В подальшому ідеї та міркування Ш.-Л. Монтеск'є щодо розмежування права мали важливе значення для розвитку концепції співвідношення публічного і приватного права та стали світоглядним підґрунтям для подальших досліджень у цій царині.

Французько-швейцарський філософ-просвітник Жан-Жак Руссо у своїй праці «Про суспільну угоду, або принципи політичного права» (1762), щоправда, також не використовуючи безпосередньо терміни «публічне право» та «приватне право» в сучасному сенсі, а зосереджуючись більше на концепціях суверенітету, загальної волі та суспільного договору, які формують основу «політичного тіла», по суті висловлює думки, які дають підставу екстраполювати їх в розрізі розгляду публічного права як основи державного устрою та суспільного договору, яке виникає із загальної волі (volonté générale) і є вираженням суверенітету народу, а приватне право – похідним від публічного, що має бути йому підпорядкованим, адже, на його думку, індивідуальні права громадян можуть обмежуватися заради спільного блага. Оскільки, як вважає Ж.-Ж. Руссо, при укладанні суспільного договору люди відмовляються від частини своїх природних прав і свобод на користь держави, то з цього випливає пріоритет публічних інтересів над приватними, а закони, які виражають загальну волю, є основою як публічного, так і приватного права (див. про це: [17, с. 202–232]).

Важливо зауважити, що в цей час термін «публічне право» зустрічався нечасто, його визначення залишалося нечітким, а в працях філософського та політико-правового спрямування практично до XIX століття терміни «публічне право» та «приватне право» не використовувались безпосередньо, в сучасному сенсі, а для позначення публічного та приватного права часто вдавались до інших термінів або вони окреслювались через понятійне відображення системи явищ, які опосередковуються публічним та приватним правом. Разом з тим, хоч терміни «публічне право» та «приватне право» безпосередньо не використовувались в творчості деяких мислителів (наприклад, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо), проте їхні ідеї про відносини між державою та особою, про природні права та громадянське суспільство, про загальне благо та індивідуальні інтереси сформували світоглядну основу для подальшого розвитку концепцій публічного та приватного права.

Філософські підвалини розмежування публічного та приватного права в німецькій літературі знаходимо в родоначальника німецької класичної філософії Іммануїла Канта, який у контексті вчення про природне право в праці «Метафізика моралі» (1797) пропонує поділ права на природне (приватне) та громадянське (публічне). Кант вводить поняття «природного стану», в якому люди живуть без держави і позитивного права, керуючись лише своїм розумом. Але такий стан не гарантує захисту прав, тому обов'язковим є перехід до «правового стану». Приватне право базується на природних, невідчужуваних правах людини, що існують до вступу особи в правове суспільство, і регулює відносини у природному стані. Тобто приватне право містить норми, що регулюють відносини між приватними особами. Причому, воно існує та здатне опосередковувати суспільні відносини і в природному, і в правовому стані. Натомість, публічне право має політичний, громадянський характер і визначає правовий статус особи як члена держави та громадянського суспільства. Публічне право з'являється лише в правовому стані і має допоміжну функцію – забезпечити реалізацію приватного права шляхом створення державних інституцій (див. про це: [18, с. 119–124]).

Таким чином, у філософсько-правовому вченні Канта публічне право похідне від приватного з точки зору його філософського обґрунтування, але первинне з точки зору реалізації права. Воно надає приватному праву обов'язкову силу. Обидва види права, як їх називає Кант, є важливими елементами правової системи, які регулюють різні за своєю суттю суспільні відносини – приватні та політичні. Обидва види права пов'язані між собою і не можуть існувати одне без одного в правовому суспільстві, але вони мають різні функції і принципи.

До речі, німецький філософ-юснатураліст Франц фон Цейллер на початку XIX століття пропонує комплексний підхід до розмежування публічного та приватного права на основі природно-правової доктрини, поділяючи природне право на позасуспільне (приватне) та суспільне (публічне), розвиваючи в цьому плані вчення Канта. До приватного права він відносить як позасуспільні, природні права особи, так і права, що набуваються на основі угод та договорів, а також права членів сім'ї. Публічне право охоплює суспільні відносини між громадянами та державною владою, а також міжнародне право. Критерієм для поділу права Цейллер вважає залежність від публічної влади: приватне право регулює незалежні від держави відносини (див про це: [19, с. 18–21]).

Більш-менш зрілі ідеї протиставлення публічного та приватного права як двох складових позитивного права з'являється у доктрині лише в XIX столітті, причому, до кінця XIX століття ідея поділу права на публічне та приватне стала практично одноголосною у романо-германській правовій доктрині. Щоправда, до середини XIX століття важко говорити про усталений юридичний поділ на публічне та приватне право, оскільки ця концепція тільки формувалася, постійно оновлювалась та переосмислювалась система критеріїв такого поділу.

В XIX – на початку XX століття в європейських державах були проведені ключові кодифікації, які ознаменували формування романо-германської правової сім'ї як простору «законодавчого права», що в свою чергу зумовило подальший розвиток наукової юридичної думки, в тому числі й щодо співвідношення публічного та приватного права. При цьому європейські юристи розробляли питання розмежування публічного та приватного права, намагаючись чітко визначити його критерії, онтологічну сутність і методологію правового регулювання в межах цих підсистем, а також загалом трансформацію та розвиток позитивного права в контексті його поділу на публічне та приватне.

Особливо ґрунтовна розробка ідей співвідношення публічного та приватного права в XIX столітті спостерігається в німецькій юриспруденції. В цей час було запропоновано детальну аргументацію концепції інтересу, суб'єктної концепції, концепції субординації, функціональної концепції.

Так, в середині XIX століття Роберт фон Моль, розмежовуючи право на три підсистеми – публічне, приватне та соціальне право (право суспільних союзів), вказував на необхідність поєднання приватних та публічних інтересів у діяльності держави. Р. фон Моль розширював державний вплив на принцип соціального добробуту та вимагав інтеграції правового регулювання забезпечення добробуту суспільства в публічне право. Відповідно до такого підходу виконавча влада мала політичне завдання реалізовувати конституційні принципи, але при цьому діючи в межах принципів правової держави (див. про це: [20, с. 15]). Важливо, що принципи правової держави не мають бути обмеженням державної діяльності, а її метою. Таким чином, Р. фон Моль виступав за поширення державних функцій на сферу суспільного добробуту, але в рамках правової держави та з дотриманням прав громадян.

Німецький юрист, один з найбільш яскравих представників історичної школи права Фрідріх Карл фон Савіні у своїй праці «Система сучасного римського права» (1849) запропонував як критерій розмежування цих двох підсистем права брати мету та інтерес, що лежать в основі їх регулювання. Він вважав, що в публічному праві держава є метою, а окрема людина посідає другорядне становище, тобто переважає публічний інтерес. Натомість в приватному праві окрема людина є метою, а держава – засобом, тобто домінує приватний інтерес особи, реалізуються її права. Тому Ф.К. фон Савіні вважає, що публічне право має забезпечувати реалізацію публічних інтересів, а приватне право – приватних [21, с. 22].

Ф.К. фон Савіні розрізняв публічне та приватне право як дві принципово різні сфери (підгалузі) права. Приватне право регулює відносини між вільними та рівними громадянами, а публічне право – дії державної влади. На думку Ф.К. фон Савіні, приватне право є сферою, в якій вільні та рівні громадяни регламентують свої правовідносини на основі договорів, в зв'язку з чим приватне право створює простір для реалізації приватної автономії. Публічне (державне) право, навпа-

ки, регулює односторонні владні акти держави по відношенню до громадян. Як бачимо, Ф.К. фон Савінї проводив більш-менш чітку межу між сферою свободи приватної ініціативи (приватне право) та сферою державного регулювання та примусу (публічне право).

Через призму інтересу та мети розглядає співвідношення публічного та приватного права й представник німецької соціологічної юриспруденції Рудольф фон Єринг, який в праці «Боротьба за право» (1872) вказує, що реалізація норм публічного права залежить від відповідального виконання своїх обов'язків державними службовцями, а реалізація норм приватного права залежить від активності приватних осіб у захисті своїх прав [22, с. 105-108]. Ключовим для Р. фон Єринга є дослідження мети та соціальної ролі права, які реалізуються через гармонійне поєднання публічного та приватного права, а розвинуте приватне право є базисом для розвитку публічного права і державного ладу [22, с. 123-129]. Водночас чіткого розмежування між публічним та приватним правом у своїй теорії Р. фон Єринг не проводить.

В другій половині XIX століття фактично завершується становлення розуміння співвідношення публічного та приватного права як дихотомії і починають висловлюватись спочатку поодинокі думки про «захоплення» приватних відносин публічним правом, здійснюються, насамперед, на основі критики попередніх поглядів, особливо, під впливом концепцій соціального спрямування, перші спроби констатації явищ переплітання, зближення, конвергенції публічного та приватного права, починають на доктринальному рівні осмислюватися процеси взаємодії публічного та приватного права, встановлюватися межі та напрями взаємовпливу, взаємопроникнення регулятивних елементів цих підсистем. Така тенденція критики та навіть сумніву в доцільності та обґрунтованості поділу права на публічне та приватне пронизує романо-германську юриспруденцію протягом всього XX століття аж до сьогодні.

Висновки. Становлення філософсько-правових ідей та поглядів щодо співвідношення публічного та приватного права в західній правовій думці за моделлю класичної дихотомії права від її первинного постулювання в римському праві та творчості римських юристів і до початку її критики в кінці XIX століття відбувалось протягом доволі тривалого часу. Теоретичне осягнення дихотомії публічного та приватного права в цей час і в наступний період її критики здійснювалось нелінійно, за “принципом маятника”: від визнання та глибокого дослідження цього феномену до ігнорування, а то й повного його несприйняття, заперечення.

Первинне постулювання розмежування публічного та приватного права сягає часів Античності, насамперед, періоду формування класичного римського права, проте воно не було чітким та обґрунтованим. Середньовіччя практично не відзначене інтересом до цього феномену. Поступове відродження інтересу до розмежування публічного та приватного права, яке почалось в епоху Ренесансу, істотно поживалось в XVI-XVII століттях в зв'язку з посиленням сфери державного впливу та відповідним розвитком публічного права. У XVIII-XIX століттях відбувалося формування чіткого концептуального поділу публічного та приватного права, в тому числі й через посилення автономності приватного права від публічного в контексті подолання наслідків абсолютизму в правовому розвитку, що було пов'язано з розвитком буржуазного суспільства. А в XX столітті, особливо після Другої світової війни, відбувається посилення ініційованої ще в кінці XIX століття критики жорсткого розмежування публічного та приватного права, що в окремих випадках приводило до визнання штучності чи навіть заперечення цієї дихотомії права.

Розробка теоретичних конструкцій співвідношення публічного та приватного права досить тісно пов'язана з історично обумовленим розвитком філософських, політико-правових ідей та концепцій, правового світогляду, через які здійснювалось ідеологічне обґрунтування розмежування публічного та приватного права. Спочатку з відродженням інтересу до концепції поділу права на публічне та приватне після тривалого її забуття в епоху Середньовіччя перші спроби її становлення були пов'язані з ідеологією школи гуманістів. Згодом розвиток концепції публічного права та його співвідношення з приватним правом відбувалось у зв'язку з формуванням концепцій державного суверенітету та національної держави, уявлення про окрему публічну сферу, відмінну від приватної. Поряд з цим розвиток концепції природного права, ліберальних ідей захисту прав людини та обмеження державного втручання, концепцій правової держави та громадянського суспільства зумовили посилення автономності приватного права та визначення співвідношення публічного та приватного права, відповідно до якого приватне право співвідносилось зі сферою свободи індивіда, а публічне розглядалось як інструмент необхідного обмеження цієї свободи в інтересах суспільства. Надалі розвиток філософсько-правових ідей співвідношення публічного та

приватного права проходив під впливом ідеології юридичного позитивізму та соціологічної юриспруденції, концепцій етатистського та соціального спрямування, які й зумовлювали відповідні їх трансформації в контексті глибокого переосмислення традиційного розмежування та формування більш гнучкого розуміння співвідношення публічного та приватного права, що було реалізоване вже в ХХ столітті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гончарук О.В. Дихотомія права: право публічне та право приватне: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 205 с.
2. Дронів Б.М. Взаємовплив приватного і публічного права: сучасна континентально-європейська теорія і практика: монографія. Харків, 2018. 192 с.
3. Дронів Б.М. Взаємовплив приватного і публічного права: сучасна континентально-європейська теорія і практика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2012. 192 с.
4. Domini nostri sacratissimi principis Justiniani jura enucleati ex omni uetere jure collecti 1.1.1.2. Digestorum seu pandectarum Digesta Iustiniani Augusti. Berolini: Apud Weidmannos. 1870. 907 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=oUcPyQEACAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_atb&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 12.09.2024).
5. Aristotle. Nicomachean Ethics / translated by W.D. Ross. Kitchener: Batoche Books. 1999. 182 p.
6. Aristotle. On rhetoric: a theory of civic discourse / translated with introduction, notes, and appendices by George A. Kennedy. New York, Oxford: Oxford University Press. 2007. 337 p.
7. Demosthenes. Against Androtion and against Timocrates / introductions and english notes by William Wayte. Cambridge: University Press. 1882. 264 p.
8. Donellus H. Opera Omnia: Commentaria de jure civili. Rome, 1828. Liv. II. Chap. V. T. 1. 207 s.
9. Bodin J. Les six livres de la Republique. Le Livre de poche. Paris: Librairie générale française, 1993. 607 p.
10. Bodin J. Expose du droit universel: Juris universi distributio / commentaire par Simone Goyard-Fabre; notes par René-Marie Rampelberg; texte traduit par Lucien Jerphagnon. Paris: Presses universitaires de France, 1985. 172 p.
11. Grotii H. De Jure Belli ac Pacis. Libri Tres, *In Quibus Jus Naturae et Gentium, Item Juris Publici Praecipua Explicantur*. Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd. 2005. 751 p.
12. Van Meerbeeck J. Droit public et droit privé: ni summa, ni divisio? *La distinction entre droit privé et droit public*. Anthemis (Limal). 2019. P. 9–56.
13. Bigot G. La distinction du droit public et du droit privé au prisme de la doctrine du premier XIXème siècle. Université de Nantes. URL: https://www.academia.edu/32939247/La_distinction_du_droit_public_et_du_droit_priv%C3%A9_au_prisme_de_la_doctrine_du_premier_XIX_%C3%A8me_si%C3%A8cle (дата звернення: 27.09.2024).
14. Hobbes T. Leviathan / edited by Richard Tuck. Cambridge: Cambridge University Press. 2003. 519 p.
15. Locke J. Two Treatises of Government. London, 1823. 216 p. URL: <https://www.yorku.ca/comminel/courses/3025pdf/Locke.pdf> (дата звернення: 27.09.2024).
16. Montesquieu. De l'esprit des lois. Paris: Éditions Gallimard, 1995. Vol. I. 604 p.
17. Rousseau J.-J. Du contrat social, ou principes du droit politique. In collection complète des oeuvres. Genève, 1780–1789. Vol. 1. In-4, Edition en ligne www.rousseauonline.ch, version du 7 octobre 2012. Pp. 187–359.
18. Kant I. Die Metaphysik der Sitten: Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre. Hansebooks GmbH, 2017. 286 s.
19. Zeiller F. Das natürliche Privatrecht. Keip Verlag, 2010. 251 s.
20. Mohl V. Die Polizei-Wissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaats / 3. Aufl. 1866. Band 1. 641 s.
21. Savigny K. System des heutigen römischen Rechts. 1840. Band 1. 479 s.
22. Jhering R. Der Kampf um's Recht: zum hundertsten Todesjahr des Autors. Propyläen-Verlag, 1992. 162 s.